

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ АПН УКРАЇНИ

КОРОЛЬ Олена Вікторівна

УДК 37.033.046

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
УЧНІВ V-VI КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРАТИВНОГО
КУРСУ “НАВКОЛИШНІЙ СВІТ”**

13.00.01 – теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

Дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Київ – 1999

**ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Сумському державному педагогічному інституті імені
А.С.Макаренка

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук
доцент
Пушкарьова Тамара Олегівна
Сумський державний педагогічний університет імені
А.С.Макаренка

інститут ім. А.С.Макаренк
доцент кафедри,
м.Суми.

Офіційні опоненти:

доктор біологічних наук,
професор НПУ ім. Драгома
Бровдій Василь Михайло
м.Київ;

кандидат педагогічних наук
старший науковий співробіт
Інституту проблем вихован
АПН України
Пустовіт Наталія Афанасі
завідувач лабораторії, м. Кі

Провідна установа:

Одеський державний універ
ім. І.І.Мечникова,
кафедра педагогіки,
Міністерство освіти Україн
м.Одеса.

Захист відбудеться “_27_” квітня 1999 р. о _14_ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.454.01 в Інституті проблем виховання АПН України за адресою 254060, м.Київ-60, вул.М.Берлинського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту проблем виховання АПН України /254060, м.Київ-60, вул.М.Берлинського, 9.

Автореферат розіслано “_27_” березня 1999 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради _____ Г.П.Пустовіт

Актуальність дослідження. Сучасні екологічні проблеми, вимагають прийняття дійових невідкладних заходів для їх вирішення, оскільки активне втручання людини в природні процеси обумовило реальну загрозу існуванню навколишнього середовища. Сьогодні стало очевидним, що охорона природи має стати внутрішньою усвідомленою потребою кожної людини. Саме це зумовило розробку екологічних концепцій як на державному, так і на міжнародному рівнях, де проблеми навколишнього

середовища, раціонального використання людиною його багатств виступають як найважливіші глобальні завдання.

Основні положення концепції екологічної освіти й виховання розроблені в наукових працях Г.О.Білявського, В.М.Бровдія, А.С.Волкової, В.І.Вернадського, І.Д.Зверева, О.М.Захлебного, І.Т.Су-равегіної та ін. Окремі аспекти названої проблеми розглядають: Н.Ш.Блягоз, А.С.Волкова, О.М.Дорошко, І.Я.Габєв, Н.І.Ільїнська, О.В.Лабенко, І.С.Матрусов, Н.А.Пустовіт та ін.

Різні питання удосконалення екологічної освіти й виховання школярів розкриті в дисертаційних дослідженнях: О.М.Алексеева, В.І.Горової, Г.С.Тарасенко, В.І.Флорі, С.І.Фоміної, Є.Ю.Шапокене та ін. авторів.

У “Концепції національного виховання” наголошується, що формування екологічної культури, гармонійних відносин людини і природи посідає в Україні особливе місце. Причинами такої актуальності згаданої проблеми є:

- наслідки Чорнобильської катастрофи;
- високий рівень радіаційної хімічної забрудненості навколишнього середовища.

Нашим дітям, як відзначається у “Концепції національного виховання”, украй необхідні відчуття відповідальності за природу, як національну і загальнолюдську цінність, основу життя на Землі, гуманні принципи природокористування.” Інший аспект актуальності виховання екологічної культури розкрито в Національній програмі “Діти України”. В ній зазначено, що саме екологічні проблеми є одними з причин різкого зниження фізичного, соціального і духовного здоров'я підростаючого покоління.

Незважаючи на той факт, що в останні роки накопичений досить вагомий теоретичний матеріал і практичний досвід у сфері екологічного виховання школярів, ще й сьогодні бажаного ефекту не досягнуто. Дослідження, проведені нами в V-VI класах загальноосвітніх шкіл, засвідчили, що з 540 опитаних - усього 55% школярів розуміють необхідність охорони природи,

дотримання належних санітарних вимог у зонах відпочинку, виявляють турботу про тварин, лише 40% учнів можуть сформулювати своє ставлення до глобальних екологічних проблем, що постали перед людством, а 25% учнів взагалі мають досить неповне уявлення про екологічні проблеми свого регіону. Викликає занепокоєння надзвичайно низька кількість школярів, що виявляють інтерес до навчального матеріалу екологічної спрямованості, усього 128, що складає близько 24% .

В ході дослідження встановлені педагогічні **протиріччя**:

- між необхідністю формувати в учнів цілісне уявлення про довкілля і предметним вивченням природи, дефіцитом в навчально-виховному процесі сучасної школи інтегративних та міждисциплінарних курсів;
- між метою екологічної освіти – формування відповідних якостей особистості і переважно інформативною спрямованістю екологічного змісту шкільних навчальних предметів.

Пояснюючи це становище, вчителі загальноосвітніх шкіл називають головними такі причини: відсутність програм навчальних курсів (із загальної екології та численних її новітніх напрямів), підручників, наочних засобів, лабораторій, польових екологічних практик, дефіцит необхідного досвіду у викладанні екології. Враховуючи ці причини, ми виділяємо одну з головних - недостатність самої теорії екологічного виховання (що, безумовно, адекватно рівню розробки загальної теорії виховання). Є всі підстави погодитися з думкою деяких дослідників і практиків (О.В.Киричук, А.М.Кухта, Є.А.Писарчук, І.В.Семенов та ін.) про те, що екологічне виховання повинно стати основою для формування людини з високим почуттям обов'язку і відповідальності, здатної зв'язати в єдине ціле розрізнені знання з окремих природничих дисциплін, що вивчаються у школі.

Під час проведеного дослідження ми дійшли висновку про доцільність виділення й детального вивчення певної інтегративної риси особистості школяра, складовими якої є: система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини, суспільства й природи, екологічних ціннісних орієнтацій, норм та правил у ставленні до природи,

потреби в спілкуванні з природою й готовність до природоохоронної діяльності; вмінь та навичок вивчення та охорони природи.

Такою інтегративною рисою є **екологічна культура**.

На основі зазначеного вище **проблема дослідження** є надзвичайно актуальною, оскільки необхідно визначити як реалізувати виділені теоретичні положення про сутність екологічної культури, розробити концептуальні основи її формування в умовах неперервної екологічної освіти і виховання учнів.

У даному дослідженні нами розглядаються можливості усунення протиріч – між необхідністю формувати в учнів цілісне уявлення про довкілля і переважно предметним вивченням природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, а також між метою екологічної освіти – формуванням у учнів високого рівня екологічної культури і спрямованістю екологічного змісту шкільних навчальних предметів переважно на інформованість учнів про окремі проблеми навколишнього середовища.

У дослідженні ми розглядаємо один з можливих шляхів розв'язання сформульованого протиріччя – це розробка нового змісту і методів формування екологічної культури учнів.

В основі запропонованих нами змісту і методів формування екологічної культури учнів лежить погляд на екологію, як новий методологічний підхід, що повинен застосовуватись у всіх сферах життя суспільства, пронизувати все природознавство й взагалі всю шкільну освіту. Цьому погляду відповідає й зміст навчання інтегративному курсу "Навколишній світ", зміст якого побудований з урахуванням психолого-педагогічних вимог до розвитку особистості школяра, сензитивних періодів психічного розвитку, забезпечення позитивної мотивації до навчання, а також формування ціннісного ставлення до світу.

У даному дослідженні розглядаються три можливих підходи до екологічного виховання школярів: природоохоронний, алармистський (аларм – тривога), динамічно-орієнтаційний.

Природоохоронний підхід реалізується через введення в навчальні предмети окремих розділів, присвячених охороні навколишнього середовища, а також через організацію практичної природоохоронної позакласної роботи школярів.

Другим підходом до екологічного виховання можна вважати алармистський. Він базується на тому, що перед учнями систематично розкривається серйозність небезпеки екологічної катастрофи, яка загрожує людству, розглядаються глобальні й регіональні кризи, розгортається широка позакласна робота екологічного змісту, головна мета котрої не обмежується заходами, спрямованими на збереження природи, але й формувати у учнів усвідомлення необхідності її порятунку.

За результатами дослідження найоптимальнішим з підходів є третій – виходу на нове мислення учнів, яке формується у навчально-виховному процесі школи. Тому цей підхід може бути визначений як динамічно-орієнтаційний, який заперечує усталені стереотипи. Він відповідає концептуальним основам національної освіти.

Таким чином, вихід на нове мислення, тобто зміну стереотипів учнів щодо їх ставлення до природи відповідає як сучасним підходам до формування екологічної культури, так реалізації інших важливих завдань національного виховання.

Об'єктом дослідження є процес навчання інтегративному курсу природознавства “Навколишній світ” (V-VI клас).

Предмет дослідження – зміст і методи формування екологічної культури школярів у процесі вивчення інтегративного курсу природознавства “Навколишній світ” (V-VI клас).

Метою дослідження є наукове обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності змісту і методів формування екологічної культури учнів V-VI-х класів під час вивчення (викладання) інтегративного курсу “Навколишній світ”.

У пошуках шляхів досягнення мети дослідження була висунута така **гіпотеза**: формування екологічної культури школярів у процесі вивчення

інтегративних курсів природознавства стане ефективним, якщо будуть реалізовані методи, спрямовані на засвоєння:

- екологічних знань, вмінь та навичок з раціонального використання і охорони природи; екологічних норм і цінностей;
- взаємопов'язаної сукупності дидактичних засобів і методів, орієнтованої на розвиток творчої особистості школяра;
- поєднання у процесі формування екологічної культури знань і активної природоохоронної суспільно-корисної діяльності.

Предмет, мета й гіпотеза дозволяють визначити **завдання дослідження**.

1. Уточнити сутність поняття “екологічна культура школяра” стосовно учнів V-VI класів.

2. Виділити й охарактеризувати рівні сформованості екологічної культури учнів V-VI класів, розробити критерії її сформованості.

3. Розробити зміст і обґрунтувати методи формування екологічної культури школярів у процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ” у V-VI класах.

4. Експериментально перевірити ефективність розроблених змісту і методів формування екологічної культури учнів V-VI класів у процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ”.

Методологічну основу дослідження складають філософські положення про єдність людини та природи, про опосередкованість ставлення людини до природи через сукупність виробничих відносин, про необхідність гармонізації та гуманізації взаємовідносин суспільства з природою, про виховну функцію природи і про те, що формування особистості неможливе без її орієнтації на конкретні цінності в суспільному та особистому бутті.

Теоретичною основою дослідження стали праці видатних вітчизняних педагогів із проблем виховання особистості К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського, А.С.Макаренка, дослідження відомих психологів про роль соціального середовища у розвитку дитини Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна, про вікові особливості підлітків (Л.І.Божович, А.В.Запорожця, Л.С.Славіна), про основи розвиваючого

навчання Д.Б.Ельконіна, П.Я.Гальперіна, В.В.Давидова. Визначаючи шляхи й умови удосконалення екологічного виховання ми спиралися на результати досліджень О.М.Дорошко, І.Д.Зверєва, О.М.Захлебного, О.В.Киричука, О.В.Лабенка, І.Т.Суравегіної, І.С.Матру-сова, Н.А.Пустовіт, В.І.Флорі, С.І.Фоміної та ін.

Для розв'язання поставлених завдань і перевірки вірогідності гіпотези використовувався комплекс методів дослідження: теоретичний аналіз наукових джерел із проблеми, узагальнення передового досвіду, аналіз навчальних планів і програм, підручників, навчальної документації з питань екологічного виховання школярів, спостереження за учнями, педагогічний консиліум, аналіз продуктів творчої діяльності учнів, анкетування, інтерв'ювання, педагогічний рейтинг, статистичне і математичне опрацювання отриманих результатів. Основним методом був педагогічний експеримент.

Дослідження проводилось в три етапи.

На першому етапі (1993-94 рр.) обрано і обгрунтовано проблему дослідження, сформульовано мету, завдання, робочу гіпотезу, проведено констатуючий експеримент, під час якого проаналізовано досвід роботи шкіл м.Сум (класична гімназія, загальноосвітні школи №3, №15) з формування екологічної культури учнів, розроблено методику формуючого експерименту.

На другому етапі (1994 р.) розроблені критерії визначення рівнів сформованості екологічної культури в процесі вивчення інтегративного курсу "Навколишній світ" V-VI, уточнено програму і методи викладання курсу, визначено умови формування екологічної культури учнів V-VI класів.

На третьому етапі (1994-98 рр.) проводилась дослідницько-експериментальна робота, в ході якої перевірялись положення висунутої гіпотези. Результати формуючого експерименту були перевірені за допомогою порівняльного аналізу рівнів сформованості екологічної культури учнів між контрольними та експериментальними класами, статистичною обробкою отриманих результатів. На цьому ж етапі уточнювались дані,

отримані під час експерименту, формулювались висновки і рекомендації, що впроваджувались у практику роботи шкіл.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці змісту і методів формування екологічної культури учнів V-VI класів в процесі вивчення інтегрованого курсу “Навколишній світ”, а також у розробці критеріїв і визначенні рівнів сформованості екологічної культури учнів V-VI класів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що: узагальнені основні ідеї провідних наукових напрямів і передового досвіду роботи з формування екологічної культури; розроблено та експериментально апробовано методи формування екологічної культури учнів V-VI класів у процесі вивчення інтегративного курсу "Навколишній світ"; підготовлені відповідні методичні рекомендації для вчителів.

Результати дослідження можуть бути використані в роботі зі слухачами курсів підвищення кваліфікації, вчителями, і студентами вищих закладів освіти у курсі педагогіки і методики виховної роботи.

Висновки і рекомендації можуть бути використані вчителями шкіл з метою підвищення ефективності формування екологічної культури учнів, а також в курсовій перепідготовці вихователів при обласних інститутах післядипломної освіти, при читанні спецкурсів у педвузах та педучилищах.

На захист виносяться:

- зміст і методи формування екологічної культури учнів V-VI класів у процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ”;
- експериментально перевірені критерії сформованості екологічної культури учнів V-VI класів у процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ”.

Вірогідність результатів, отриманих дисертантом, забезпечені методологічною обґрунтованістю вихідних теоретичних позицій, застосуванням методів, адекватних предмету та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки для організації експерименту, якісною та кількісною обробкою результатів дослідження.

Апробація та впровадження результатів дослідження в практику роботи шкіл здійснювалось у процесі експериментальної роботи та перевірки розроблених методів формування екологічної культури учнів у Сумській класичній гімназії, а також загальноосвітніх школах №50 м.Херсона, №18 м.Миколаївка.

Для впровадження результатів дослідження в практику роботи шкіл автор дисертації виступала на Всеукраїнських наукових конференціях “Сучасна освіта і проблеми виховання творчої особистості” (Суми, 1994 р.), “Культура педагогічного спілкування як фактор гуманітаризації сучасної освіти” (Суми, 1996 р.), на всеукраїнських семінарах-нарадах вчителів, які працюють за комплексною програмою розвитку дітей "Росток" (Суми, 1996-1998 рр.); на методичних семінарах кафедри основ педагогічної творчості Сумського педінституту ім.А.С.Макаренка; на шкільних педагогічних радах у Херсонській загальноосвітній школі № 50, Сумській класичній гімназії № 2.

Особистий внесок здобувача полягає в уточненні поняття екологічна культура учнів V-VI класів; розробці і обґрунтуванні змісту і методів формування екологічної культури учнів V-VI класів у процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ”; визначенні критеріїв сформованості досліджуваної риси. З проблеми дослідження опубліковано 6 робіт загальним обсягом 1,25 аркушів, в яких висвітлено основні положення та зміст дисертації.

Розроблена методика формування екологічної культури учнів V-VI класів у процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ” впроваджується в загальноосвітніх закладах м.Суми, а також в курсі педагогічної творчості для студентів природничого факультету Сумського державного педагогічного інституту ім.А.С.Макаренка.

Структура дисертації: вступ, два розділи з трьома параграфами у кожному, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел, додатки. Основний текст – 149с. Додаток – 4с. Література – 10с. Дисертація містить 10 таблиць, 1 малюнок, 2 діаграми, 2 гістограми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ І ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, формулюється предмет, об'єкт, мета, гіпотеза та завдання дослідження, розкриваються його наукова новизна та практичне значення, методологічні й теоретичні основи, методи дослідження, а також основні положення, які виносяться на захист. Наводяться також дані щодо апробації результатів дослідження та впровадження їх у шкільну практику.

У першому розділі “Теорія і практика формування екологічної культури учнів на сучасному етапі” розглядаються основні тенденції удосконалення екологізації системи виховання й освіти, проводиться аналіз вже існуючих психолого-педагогічних концепцій екологічного змісту (Г.О.Білявський, І.Д.Бех, В.М.Бровдій, О.М.Захлебний, І.Д.Зверев, Б.Т.Йоганзен, О.В.Киричук, І.Т.Суравегіна та ін.).

Ряд авторів визначають головною метою процесу екологічного виховання й освіти - формування екологічної культури особистості, інші вважають, що екологічна культура - це автономна складна якість особистості, інші - частина загальної культури людини. Втім, всі автори називають основні компоненти екологічної культури, серед яких частіше виділяються такі: система екологічних знань, система навичок і умінь з раціонального використання й охорони природи, система екологічних норм і цінностей. Головним підсумком аналізу різних підходів до структури екологічної культури є висновок про те, що сьогодні екологічну культуру необхідно розглядати як глибинну сутність людини, в основі діяльності якої відповідальне ставлення до природи.

В дисертації головний акцент зроблено на інтеграції як методологічному засобі в навчанні предметам природознавчого циклу. Наводяться деякі приклади системного підходу до аналізу міжпредметних зв'язків і розкриття ідеї інтеграції (С.У.Гончаренко, В.Р.Ільченко, В.М.Монахов, Т.О.Пушкарьова, В.Г.Разумовський) і називають об'єктивні та суб'єктивні передумови інтеграції в процесі екологічного виховання, яке неможливе без

уявлення школярів про діалектичну єдність і різноманітність світу, без формування розуміння того, що все в природі взаємопов'язане. Водночас відокремлення знань з окремих предметів дає учням лише фрагментарне уявлення про навколишнє середовище.

У першому розділі розглянуто вичленені нами підходи до екологічного виховання: природоохоронний, алармистський (природорятівний), формування нового екологічного мислення (зміни стереотипів).

В першому з підходів екологічне виховання школярів обмежується, по суті, сферою природоохоронних заходів. Школярів закликають любити природу, її охороняти, формують відповідні вміння. Він реалізується через введення у програми навчальних предметів окремих тем, присвячених охороні природи. Але аналіз досвіду загальноосвітніх шкіл з питань екологічного виховання свідчить, що введення до програм одного чи двох відокремлених предметів або окремих тем, присвячених охороні природного середовища, не вирішує питання екологізації цих предметів.

Алармистський підхід до екологічного виховання відображає недостатність позиції спонукання до порятунку природи. Реалізація цього підходу до екологічного виховання школярів передбачає введення спеціального навчального курсу з екології, в якому систематично розглядаються сучасні екологічні проблеми, причини їх виникнення та шляхи подолання.

У дослідженні обґрунтовується теза про те, що формування нового екологічного мислення (динамічно-орієнтаційний підхід) передбачає відмову від визнання пріоритету сили та конфронтації, від позиції підкорювача й перетворювача природи. Тому, спираючись на результати дослідження, ми можемо стверджувати, що саме підхід, що передбачає зміну стереотипів до формування екологічної культури школярів у достатньому обсязі може вирішити зазначені проблеми. Для цього необхідно перебудувати зміст навчання з позицій людини, яка не є стороннім спостерігачем, а частиною навколишнього середовища.

Аналіз різних підходів до структури екологічної культури дозволив

виявити структурні компоненти екологічної культури школяра: **інтелектуальний компонент**, що містить екологічні знання, як наукові відомості в галузі теоретичної та прикладної екології, закономірності розвитку природи й суспільства, відомості про екологічний стан своєї місцевості, своєї країни та інших держав; **операційний компонент** екологічної культури, тобто екологічні дії (операції), що здійснюються у відповідності з усвідомленою метою і завдяки наявності екологічних вмінь, а наслідками таких дій є конкретні особистісно або соціально значущі результати; **мотиваційний компонент** екологічної та природоохоронної діяльності, що передбачає наявність мотивів ставлення до природи, вияв інтересу до сучасних екологічних проблем, а також наявність позитивно-логічної потреби у природоохоронній діяльності; **діяльнісний компонент**, який відбиває характер і результативність, як навчальної діяльності з оволодіння екологічними знаннями й уміннями, так і конкретної практичної діяльності учнів з охорони навколишнього середовища: конкретні вчинки, дії учнів, їх екологічну й природоохоронну діяльність.

На основі виявлених структурних компонентів визначені рівні сформованості екологічної культури учнів V-VI класів середньої школи стало можливим встановити, що учні з **високим** рівнем розвитку екологічної культури мають глибокі знання і володіють вміннями застосовувати ці знання на практиці в різноманітних ситуаціях; учням з **достатнім** рівнем екологічної культури притаманні володіння основами екологічних знань і вмінь та здатність дати їм певну інтерпретацію; **середній** рівень характеризується наявністю лише елементарних екологічних знань, які учень не завжди вміє правильно застосовувати; **Низький** рівень мають учні, які володіють вкрай обмеженим обсягом екологічних знань і слабкими вміннями самостійного застосування їх на практиці.

Одним з перспективних шляхів формування екологічної культури школярів є інтеграційний підхід до процесу навчання. Нині в Україні та за її межами розроблений ряд інтегративних курсів, які вирішують деякі аспекти цієї проблеми. Це такі курси, як “Світ і людина” Р.А.Арцишевського,

“Довкілля” В.Р.Ільченко, “Навколишній світ” Т.О.Пушкарьової, а також “Екологія й світ” для 5-7 класів (під кер. І.Т.Суравегіної), тощо. У порівняльній характеристиці деяких із цих курсів була виявлена загальну тенденцію: всі вони відповідають сучасним поглядам на екологію, відображають ідею неперервної екологічної освіти. Основні положення розглянутих інтегрованих курсів не суперечать проекту Концепції неперервної екологічної освіти й виховання в Україні (автори концепції: Г.О.Білявський, В.М.Бровдій, Н.А.Пустовіт).

Вивчення інтегративних курсів дозволяє учням пізнавати закони світу, як цілісності, усвідомити, що складові частини навколишнього світу взаємопов'язані, тобто, маючи свої відмінні риси, вони підкорюються єдиним законам цілого.

У другому розділі дисертації “Педагогічний вплив на формування екологічної культури учнів V-VI класів у процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ” розглядаються розроблені зміст і методи формування досліджуваної риси на уроках та в позакласній роботі. Окремо характеризується формуючий експеримент з формування екологічної культури, наводяться результати статистичної обробки даних, отриманих в експериментальному дослідженні.

Оскільки однією з головних особливостей курсу “Навколишній світ” є його екологічне спрямування, саме у процесі його вивчення формуються елементи екологічних знань і вмінь, основні елементарні уявлення не тільки про об'єкти і явища природи, але й про їх взаємодії, взаємозв'язки, про місце людини в природі - не стороннього спостерігача або володаря природи, а її невід'ємної складової частини, тобто відбувається формування екологічної культури учнів.

В ході дослідження ми дійшли висновку, що курс “Навколишній світ” є результатом інтеграції основних аспектів проблеми збереження і охорони навколишнього середовища.

Курс “Навколишній світ” спрямований на пріоритет особистісно орієнтованих технологій навчання і виховання. Тому особистість учня, його

індивідуальність, вікові особливості розвитку виступають як головні і визначальні умови побудови змісту курсу. Такай зміст курсу “Навколишній світ” потребує розробки відповідних методів формування екологічної культури.

Методи, розроблені в дослідженні, передбачають забезпечення активної пізнавальної діяльності учнів, підвищення інтересу до навчального матеріалу екологічного змісту, створення умов для сумісної діяльності учнів на уроках та в позакласній роботі, а також можливостей організації контролю і корекції засвоєних учнями екологічних знань.

Добір та застосування методів формування екологічної культури школярів в дослідженні ґрунтувались на основних психологічних теоріях розвитку особистості з урахуванням вікових особливостей учнів V-VI класів, а також виховних можливостей змісту інтегрованого курсу “Навколишній світ”. Розроблені в процесі експериментального дослідження методи можна визначити, як творчі з дослідницькою спрямованістю.

Головними методами формування екологічної культури в інтегративному курсі "Навколишній світ -V-VI" є:

- розповідь на екологічну тему як образно-сюжетне висвітлення подій і фактів, вивчення об'єктів навколишнього середовища та істотних зв'язків між ними;
- евристична бесіда з елементами диспуту з екологічної тематики;
- екологічні семінари дослідницької спрямованості;
- ігрова діяльність екологічного змісту (ігри, ігри-змагання, рольові ігри);
- експресивні методи, головне завдання яких - організація групової та індивідуальної діяльності учнів, в якій учасники самі створюють або відтворюють конкретні цінності, і які являють собою інтеграцію літератури, музики, образотворчого мистецтва, культури мовлення (складання віршів, казок, легенд з екологічної тематики, підготовка та участь в екологічних виставах);

- методи реалізації практичних завдань з природоохоронної діяльності (дослідницька робота з інвентаризації водних ресурсів міста та облік природних багатств своєї місцевості);
- колективні творчі справи екологічної спрямованості (екологічні тижні в школі).

У другому розділі дисертації розкрито організацію та результати формуючого експерименту з формування екологічної культури учнів V-VI класів у процесі вивчення інтегрованого курсу “Навколишній світ”. Охарактеризовано головні етапи експерименту і їх завдання, наводиться статистична процедура визначення необхідної кількості учнів для репрезентативності отриманих результатів, дається опис процедури математичної обробки даних, результати аналізу учнів до різних форм навчальної роботи.

Окремо розглядається методика експертної оцінки критеріїв сформованості екологічної культури учнів V-VI класів і запропонованих змісту і методів формування досліджуваної якості.

На основі визначеного поняття екологічної культури та його змісту, в результаті проведеного дослідження виділені основні показники рівнів сформованості екологічної культури. Наведена градація має чіткий орієнтир для оцінки рівня сформованості екологічної культури учнів, як інтегрованої якості. Визначення відповідних рівнів дозволило провести експертну оцінку змісту і методів формування екологічної культури.

Для виявлення провідних мотивів до екологічної пізнавальної та практичної діяльності учням був запропонований ряд анкет і тем для мікротворів, які подані в другому розділі дисертації. Оцінка рівня знань, передбачених програмою предмету “Навколишній світ” - V-VI, проводилась у ході виконання контрольних робіт. Особлива увага приділялась з’ясуванню того, наскільки учні розуміють екологічну інформацію, можуть пояснити ті чи інші закономірності, показати взаємозв’язок явищ природи. Учням пропонувались також “перевірочні таблиці”, в яких, крім конкретних знань,

необхідно було продемонструвати конкретні вміння, насамперед прогностичні.

Екологічні вміння оцінювались під час безпосередньої навчальної та практичної діяльності учнів, у процесі підготовки та проведення екологічних семінарів, у ході виконання невеличких дослідницьких завдань, аналізу “Екологічних щоденників”. Комунікативні уміння оцінювались під час спостереження за участю учнів у диспутах, а також у процесі проведенні парних (групових) занять.

Для визначення індексу сформованості екологічної культури використовувався метод незалежних характеристик, запропонований К.К.Платоновим. Оцінка рівня сформованості окремих компонентів екологічної культури проводилась групою експертів, а також безпосередньо вчителем, який викладав інтегрований курс “Навколишній світ” або курси “Географія рідного краю”, “Фізична географія” (для можливості порівняння результатів у контрольній та експериментальній вибірках).

Рівень сформованості екологічної культури визначався як середнє геометричне інтелектуального, операційного, мотиваційного і діяльнісного компонентів екологічної культури учня. Результати експерименту подані в таблиці 1.

Таблиця 1.

Розподіл рівня сформованості екологічної культури в контрольних та експериментальних класах

Рівень сформованості екологічної культури	Індекс сформованості екологічної культури	Кількість учнів, які досягли даного рівня в контрольній вибірці (f -	Кількість учнів, які досягли даного рівня в експериментальній вибірці (f)
---	---	--	--

		частота)	
Низький	0 -0,09	22	7
	0,1 -	28	4
Середній	0,19	24	14
	0,2 -	72	21
Достатній	0,29	83	83
	0,3 -	85	144
Високий	0,39	52	75
	0,4 -	40	22
	0,49	22	25
	0,5 -	12	45
	0,59		
	0,6 -		
	0,69		
	0,7 -		
	0,79		
	0,8 -		
	0,89		
	0,9 - 1		

Таблиця 1 відбиває різницю між рівнем розвитку екологічної культури у шестикласників, які не були охоплені експериментом (контрольна вибірка), та учнями, які навчались за експериментальною програмою. Результати, подані в таблиці, наочно демонструють зменшення кількості учнів з низьким рівнем сформованості екологічної культури в експериментальних класах і значне збільшення кількості учнів з достатнім і високим рівнями.

Аналіз якісних оцінок компонентів екологічної культури дає можливість зробити висновок про те, що головними причинами низького рівня сформованості цієї якості у учнів контрольної вибірки виступають: низька мотивація до процесу навчальної і практичної діяльності екологічної

спрямованості; низький рівень розвитку екологічних умінь; низький рівень сформованості діяльнісного блоку.

У дисертації більш докладно розглядаються показники діагностики мотиваційного компоненту екологічної культури, оскільки саме цей компонент є визначальним для рівнів розвитку інших.

Крім того, за показниками розвитку мотивів і їх зміни можна судити про ефективність запропонованих змісту і методів. Звертає на себе увагу різке зростання кількості учнів в експериментальних класах, провідним мотивом яких є навчальний. Пояснення цьому дає аналіз ставлення учнів до різних видів навчальної роботи на уроці, багато з яких: дослідницькі семінари, рольові методи, диспути є фактично новими в навчальній діяльності школярів.

Оцінка ефективності запропонованих методів формування екологічної культури учнів у процесі вивчення інтегрованого курсу “Навколишній світ” проводилась за напрямками:

1. Виявлення статистично-значимої різниці в сформованості екологічної культури в експериментальній і контрольній вибірках.
2. Виявлення ефективності запропонованих змісту і методів формування екологічної культури.

Для виявлення статистично-значимої різниці рівнів сформованості екологічної культури в учнів контрольної та експериментальної вибірок використовувався метод перевірки статистичних гіпотез.

Аналіз результатів експериментальних даних дозволяє зробити висновок: учні, які навчалися за експериментальною методикою, мають більш високий рівень сформованості екологічної культури. Таким чином, є підстави стверджувати, що розроблені зміст і методи ефективні відносно формування екологічної культури учнів V-VI класів в процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ”.

У висновках викладені основні результати дослідження:

Проведене дослідження показало, що проблема формування екологічної культури учнів V-VI класів у процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ” є актуальною для сучасної теорії і практики виховання.

Узагальнені результати проведеного нами дослідження підтвердили висунуту гіпотезу і дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Екологічні проблеми, що постали перед людством, вимагають вжиття негайних заходів, спрямованих на їх вирішення в різних галузях діяльності, в тому числі – в педагогічній. Здійснений аналіз теоретичних праць з проблем екології показав, що єдиний вихід з екологічної кризи полягає в докорінній зміні ставлення людини і суспільства до природи, глибокому вивченні її законів і обов’язковому їх дотриманні, а також в екологізації освіти, що концентрує в собі поняття вихованості людства щодо розуміння законів розвитку й існування навколишнього середовища, відповідальності за будь-які зміни в ньому.

2. Основою і кінцевим результатом екологічного виховання мусить бути сформована якість особистості – екологічна культура, як показник розвитку такого рівня свідомості, котрий спонукав би підростаюче покоління до глибокого вивчення законів природи, до екологічно доцільної взаємодії з нею, відображував би відповідальне ставлення до будь-яких змін в природному довкіллі.

3. Здійснений в ході дослідження теоретичний аналіз наукової, психолого-педагогічної літератури та інших джерел дозволив уточнити поняття “екологічна культура учнів” V-VI класів як інтегративну якість особистості, що відповідає рівню розвитку її в сфері екологічної діяльності і включає: систему наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і наслідків діяльності людини і суспільства у природі; екологічні ціннісні орієнтації, норми та правила поведінки в довкіллі, потреби у спілкуванні з природою й готовність до природоохоронної діяльності, вміння та навички вивчення та охорони природи.

4. Основним результатом аналізу різних підходів до структури екологічної культури в експериментальному дослідженні стали виявлені і експериментально підтвержені структурні компоненти екологічної культури

школяра: інтелектуальний, операційний, мотиваційний та діяльнісний, що дозволило відповідно до них виділити і експериментально визначити реальні рівні сформованості екологічної культури учнів V-VI класів.

5. Виділені і охарактеризовані рівні сформованості екологічної культури учнів V-VI класів, також розроблені критерії сформованості досліджуваної якості дали можливість встановити, що **високий** рівень сформованості екологічної культури характеризується глибокими знаннями і уміннями застосовувати ці знання на практиці в різноманітних ситуаціях; на **достатньому** рівні учні володіють основами окремих, але важливих екологічних знань і вмінь та здатність дати їм певну інтерпретацію; учні **середнього** рівня сформованості екологічної культури мають лише елементарні екологічні знання, які не завжди уміють правильно застосовувати; **низький** рівень характеризує школярів, які володіють вкрай обмеженим обсягом екологічних знань і слабкими уміннями самостійного застосування їх на практиці.

6. Одним з можливих ефективних шляхів формування екологічної культури учнів V-VI класів у процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ” є запропоновані зміст і методи. В ході дослідження підтвердилось припущення, що використання інтегрованого курсу “Навколишній світ” в навчально-виховному процесі дає змогу реалізувати водночас три існуючі підходи до екологічного виховання, а саме: природоохоронний, алармістський (“природорятівний”) і динамічно-орієнтаційний підхід.

7. В ході експериментального дослідження розроблені та обгрунтовані наступні методи формування екологічної культури учнів V-VI класів в процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ”, які було визначено, як творчі методи з дослідницькою спрямованістю: евристичні бесіди з елементами диспуту екологічної спрямованості, екологічні семінари, різноманітні ігрові методи, а також методи практичного дослідницького характеру, спрямовані на вивчення екологічної обстановки в місті, районі, на пришкольній ділянці. Встановлено, що розроблені методи сприяють формуванню екологічної культури учнів, а також підвищенню пізнавального інтересу, пошукової

активності і позитивного емоційного стану учнів у процесі екологічної діяльності.

8. В цілому результати формуючого експерименту дозволяють зробити висновок про ефективність запропонованих змісту та методів формування екологічної культури учнів V-VI класів у процесі вивчення інтегративного курсу “Навколишній світ” і підтвердити висунуту наукову гіпотезу.

Разом з цим дане дослідження виявило необхідність подальшої розробки проблеми формування екологічної культури учнів на основі використання творчих і пошукових методів в наступних аспектах: охоплення творчими методами екологічного виховання всього навчально-виховного процесу; місце дослідницьких, пошукових і творчих методів екологічного виховання в навчально-виховному процесі і їх співвідношення з репродуктивними методами; реальні можливості практичного застосування дослідницьких і творчих методів формування екологічної культури в загальноосвітній школі, тощо.

Основний зміст дисертації розкритий у публікаціях автора:

1. Король Е.В. Приемы активизации творческой деятельности учащихся на уроках "Окружающий мир" (5 класс) // "Сучасна освіта і проблеми виховання творчої особистості. - Суми: БВ. 1994.- С. 218-222.
2. Король О.В. Педагогічне спілкування на уроках інтегративного курсу "Навколишній світ - VI" // Культура педагогічного спілкування як фактор гуманітаризації сучасної освіти. - Суми: БВ, 1996.- С. 222-224.
3. Король О.В. Екологічна культура: поняття, структура і зміст процесу формування // Засоби навчальної та науково-дослідницької роботи. - Вип.4. - Харків: ХДП ім. Г.С.Сковороди, 1997, - С.77-81.
4. Король О.В. Екологічна культура школярів // Рідна школа. - 1998. - №3 - С. 59-62.
5. Король О.В. Формування екологічної культури учнів в інтегративному курсі “Навколишній світ” // Засоби навчальної та науково-дослідницької роботи. – Вип. 7. – Харків: ХДПУ ім. Г.С.Сковороди, 1998. – С. 58-62.

6. Король О.В. Принципи формування екологічної культури учнів // Наукові записки. – Вип. 12. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 1998. – С. 84-87.